

Lucreția Panaitescu – un etnolog român din Iași la Zürich, în 1897

Ion TALOȘ*

Key-words: *Panaitescu, anthropology, ethnology, Zurich*

Cuvânt preliminar

Ziarul „Drapelul” din București („Drapelul” 1897: 1) a publicat o dare de seamă sub titlul: *Lucreția Panaitescu: Din etnologia românilor de azi. Disertațiune inaugurală pentru doctoratul în filozofie*. E singura dată când e menționat numele Lucreției Panaitescu în literatura noastră etnografico-folclorică. Lucrarea însăși a Lucreției Panaitescu nu e cunoscută celor care au alcătuit bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc, semn că ea nu figurează în cataloagele nici uneia dintre bibliotecile mari din România (Fochi 2002). Totodată, folcloriști de prestigiu, ca Gh. Vrabie (Vrabie 1968), Ovidiu Bîrlea (Bîrlea 1974) sau Iordan Datcu (Datcu 2006) nu menționează numele tinerei din Iași care a obținut, în 1897, la Zürich, titlul de doctor cu o temă de etnologie românească. După mai bine de un secol a sosit momentul ca această vrednică femeie să fie așezată în rândul folcloriștilor români importanți de la sfârșitul sec. al XIX-lea.

Darea de seamă din „Drapelul”¹ e nesemnată, dar Iordan Datcu apreciază că unele elemente ale vocabularului utilizat l-ar indica pe G. Dem. Teodorescu; oricum, autorul dării de seamă consideră că Lucreția Panaitescu nu subliniază suficient caracterul latin al etniei noastre, lucru pe care personal nu-l împărtășesc. Mie mi se pare chiar că ea a susținut cu argumente originea noastră romană. În schimb, mai departe, recenzentul arată că lucrarea oferă

o idee destul de exactă despre modul de trai al poporului românesc, despre caracterul limbei românești, despre portul românesc, despre chipul cum își construiește țăranul casa, cum se hrănește, cum lucrează pământul, ce plante cultivă, cum gătește, cum se căsătorește, se naște [de fapt, nașterea n-a fost tratată în teză de L.P.] și moare etc. În tot cazul, alegerea unui subiect național pentru o teză inaugurală susținută la o universitate streină, este oarecum o afirmare a existenței noastre naționale și face onoare autoarei („Drapelul” 1897: 1)².

---

* Universitatea din Köln, Germania.

¹ Aduc mulțumiri colegului Iordan Datcu pentru trimiterea în copie dactilografiată a dării de seamă din ziarul bucureștean.

² Nu știu dacă G. Dem. Teodorescu o cunoștea pe autoare, dar recenzentul ar putea fi cineva foarte apropiat ei, dacă ne gândim că susținerea tezei a avut loc la 9 iunie, iar recenzia a fost publicată la 15 iunie 1897.

Pentru a cunoaște aprecierea de care s-a bucurat teza Lucreției Panaitescu în epocă reproduc în notă recenzia semnată de dr. Bud. Martin³, un cunoscut universitar zürichez, în importantul periodic al antropologului și etnologului G. Buschan.

2. Cu privire la biografia Lucreției Panaitescu

În lipsa altor izvoare din literatura de specialitate cu privire la biografia autoarei am apelat la informațiile oferite de internet și de lucrarea însăși. În matricola Universității din Zürich (www.matrikel.uzh/pages.387.htm) e înregistrată Lucretia Panaitesco, născută la Iași, în 1869, pe baza diplomei de absolvire a liceului din Iași. Înmatricularea s-a făcut sub nr. 10199 la Facultatea de filosofie a Universității din Zürich, în semestrul de iarnă 1893. Tot de aici rezultă că Lucreția Panaitescu și-a terminat studiile în numai trei ani, ea depunând manuscrisul tezei de doctorat la 06.11.1896. Susținerea a avut loc la 09.06.1897.

În speranța că la Iași s-ar putea găsi informații mai precise cu privire la data nașterii și la familia Lucreției Panaitescu, am cerut ajutor cunoscutului istoric Ștefan Gorovei, care, după cercetări de arhivă, mi-a trimis următorul răspuns:

Lucreția Panaitescu a fost fiica lui Constantin Panaitescu, comerciant, de 44 de ani, și a soției sale, Maria, născută Cantemir, de 28 de ani. S-a născut la 11 februarie 1869, la ora 12 noaptea, în casele părintești din Iași, str. Sf. Spiridon, nr. 1787 (e-mail din 3 februarie 2011).

Acestea sunt informații deosebit de prețioase: se cunoaște acum nu numai data nașterii, ci și numele și vârsta părinților, inclusiv numele mamei dinainte de căsătorie, profesia tatălui⁴ și adresa lor. Se cunoaște situația materială a familiei,

³ Dr. Bud. Martin: Lucretia Panaitescu: *Zur Ethnologie der Rumänen*. Inaug.-Dissert. Zürich. În: *Centralblatt für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*. Herausgegeben von Dr. med. et phil. G. Buschan III. Jahrgang 1898 (Breslau 1898), p. 216.

„Vorliegende Arbeit ist ein nicht unwichtiger Beitrag zur rumänischen Volkskunde. Auf eine gedrängte Schilderung der prähistorischen und historischen Thatsachen folgen einige anthropologische Daten, die von einem Bruder des Verf. gesammelt wurden. Diese Erhebungen sind an militärpflichtigen Leuten vorgenommen worden und beschränken sich auf Körpergröße und Complexion. Die folgenden Abschnitte behandeln Sprache, Tracht, Hausbau, Nahrung, Beschäftigung u. s. w., doch scheint dem Verf. der Schwerpunkt der Arbeit in den Kapiteln, welche die Hochzeits- und Totengebräuche beschreiben, zu liegen. Gerade bei diesen Gebräuchen treten noch häufig ältere, dem Christentum fremde Vorstellungskreise zu Tage, die, speziell in Totenkultus, überraschende Analogien mit den Gebräuchen ural - altaischer Völker aufzeigen. Besonders hervorgehoben sei hier nur die eigentümliche Beschränkung der Ehefreiheit, welche die Verwandtschaft durch Gevatterschaft (Cumatria) bedingt. Das Volk vermeidet die Heirat mit Blutsverwandten bis in die dritte Generation, die Heirat mit Verwandten durch Gevatterschaft oder Verschwägerung dagegen bis in die siebente Generation. Es wurde für eine geringere Sünde gehalten, die leibliche Schwester zu heiraten, als die Gevatterin, und ein Mann darf niemals mit einer Milchschwester eine Ehe eingehen.

Eine ebenso interessante aber im Aussterben begriffene Sitte ist diejenige, die Leiche nach 7 Jahren (bei Kindern schon nach 3 Jahren) auszugraben. Die Knochen werden sorgfältig weiss gewaschen, neu verpackt, und es findet dann ein vollständiges zweites Begräbnis statt. Andere Gebräuche, die auf einen ausgedehnten Geisterglauben hinweisen, wolle man in der kurzen, aber sehr interessanten Arbeit selbst nachlesen”.

⁴ Într-un articol destinat celuilalt copil al familiei, articol intitulat *Scarlat Gh. Panaitescu*, publicat în Wikipedia (<http://150.uaic.ro/personalitati/geografie-si-geologie/scarlat-gh-panaitescu/>), se arată că

probabil foarte bună, ceea ce explică faptul că și-a putut îngădui să-și trimită fiica la studii în Elveția. Rămâne de văzut ce a determinat trimiterea ei la studii la Zürich și nu la Paris, unde studiaseră fratele ei Scarlat. Eventuale legături de familie sau, mai degrabă, legături comerciale ale lui Constantin Panaitescu ar putea explica această alegere.

N-am putut afla până acum ce s-a întâmplat cu Lucreția Panaitescu după încheierea studiilor. Un lucru pare sigur: preocupările ei științifice au încetat odată cu susținerea tezei de doctorat, fapt deosebit de regretabil, deoarece ea avea excelente calități de cercetător. Poate s-a căsătorit și s-a dedicat exclusiv familiei⁵, poate a devenit profesoară undeva în Elveția sau a murit de tânără. În ori ce caz, destinul ei ar merita să fie cercetat.

3. Scarlat Panaitescu

Din teza de doctorat rezultă că autoarea avea un frate, pe maiorul Sc. Panaitescu, care i-a oferit măsurători antropologice a 200 de militari (înălțimea corpului, culoarea feței, a părului și a ochilor). În articolul citat mai sus referitor la Scarlat Gh. Panaitescu (<http://150.uaic.ro/personalitati/geografie-si-geologie/scarlat-gh-panaitescu/> și http://ro.wikipedia.org/wiki/Scarlat_Panaitescu) se arată că acesta, născut în județul Iași, la 30 ianuarie 1867 și a decedat la 22 martie 1938. După absolvirea liceului la Iași a urmat Școala Militară de Infanterie și Cavalerie (1884–1886), apoi Școala Militară Politehnică la Paris (1886–1888), și-a luat licența în matematică la Sorbona (1889) și a făcut Școala de Aplicație și Geniu la Fontainebleau (1890–1892). Întors în țară a fost profesor de matematică, astronomie, geodezie, construcții și fortificații la Școala Militară de Artilerie și Geniu din București (1892–1904); până în 1898 a fost totodată șef al Serviciului Geniu al Corpului de Armată Iași. Aceasta e și perioada în care a trimis surorii sale măsurătorile antropologice. Scarlat Panaitescu a parcurs erarhia militară până la gradul de general, iar în 1919 s-a retras din armată în favoarea unei cariere universitare, devenind conferențiar la Secția de Geografie a Facultății de Științe a Universității din Iași (1920–1938). În anul 1919 a fost ales membru corespondent al Academiei Române⁶.

---

tatăl lor era agricultor, arendaș și negustor, iar mama lor se trăgea dintr-o veche familie de boieri moldoveni.

⁵ În monografia școlii primare din Urlați (Prahova), publicată în internet (cf. <http://scoalaurlatiph.scoli.edu.ro/istoric.php>), se arată că, în perioada 1908–1930, directoarea acestei școli a fost *Lucreția Panaitescu*, căsătorită Vișoianu; actuala directoare a școlii, doamna Maria Moise, căreia îi aduc mulțumiri pe această cale, mi-a oferit însă într-un e-mail (23.02.2011) câteva informații din care rezultă că e vorba de o simplă coincidență de nume.

⁶ Mulțumesc colegului Itefan Gorovei pentru identificarea lui Scarlat Panaitescu în Wikipedia și pentru corectarea unor erori din *Vocea* publicată. Acestea sunt: locul nașterii (jud. Iași), numele (Gh.) și profesia tatălui (agricultor, arendaș și comerciant). Dl Gorovei mi-a comunicat într-un e-mail din 26.02.2011 următoarele: „Am și copia actului de naștere al lui Scarlat. S-a născut la 30 ianuarie 1867, în Iași, strada Sf. Spiridon, ca fiu al lui Costache Panaitescu, comerciant de 41 de ani, și al Mariei, născută Cantemir. A fost declarat întâi ca Alexandru, apoi s-a corectat pe marginea actului. Deci nu există nici o îndoială că cei doi sunt frați, copii ai acelorași părinți. Informațiile le am de la un fost student al meu, acum doctorand, Mihai Mîrza, care lucrează la Arhivele Naționale Iași și care mi-a trimis fotografiile ale actelor respective. Rămâne să vedem, mai departe, ce neam de Cantemir era mama (în nici un caz nu au legătură cu principii, stinși în Rusia). Cercetările continuă!”.

4. Lucreția Panaitescu și generația ei

Tot în teza Lucreției Panaitescu e indicat faptul că Thereza Strătilescu, licențiată în litere, la Iași, i-a trimis unele informații incluse în lucrare. Strătilescu era profesoară de istorie la Iași, colaboratoare la Convorbiri literare, editoare a revistei Unirea Femeilor Române și autoare a cărții *From Carpatian to Pindus. Pictures of Romanian country*, apărută la Londra în 1906 (Datu 2006, s.v.). În introducerea tezei, autoarea mai notează că e conștientă de unele goluri pe care le are lucrarea ei în domeniul etnografic și promite ca, întoarsă acasă, să le umple încet-încet.

Încercând situarea Lucreției Panaitescu în rândul colegilor ei de generație, constatăm mai întâi că, după câte se pare, a fost prima femeie care a obținut titlul de doctor la o universitate elvețiană, poate chiar prima care a obținut în Occident titlul de doctor pe baza unei teze de etnologie românească. În Dicționarul etnologilor români al lui Iordan Datcu (Datu 2006) găsim informații despre alți savanți care s-au ocupat, în cursul vieții, de studiul culturii populare românești, dar care au obținut titlul de doctor în alte specialități, după cum urmează: în filologie: M. Gaster, la Leipzig (1878) și Ovid Densusianu, la Paris (1896); în istorie și filologie: N. Iorga, la Leipzig (1894); în literatură: L. Șăineanu, la Leipzig (1889); în filosofie: Al. Tzigara-Samurcaș, la München (1896); în geografie: S. Mehedinți, la Berlin (1899); în filologie slavă: Iosif Popovici, la Viena (1900); în fine, D. Stăncescu, la Liège (1890), nu se precizează în ce specialitate. Toți aceștia au devenit oameni de mare renume în domeniul științelor umane și așa ar fi putut deveni și Lucreția Panaitescu, dacă biografia ei ar fi cunoscut o evoluție firească.

5. Profesorii Lucreției Panaitescu

Teza, scrisă în germană și tipărită în 1897, se intitulează: *Zur Ethnologie der heutigen Rumänen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde vorgelegt der hohen Philosophischen Fakultät der Universität Zürich von Lucreția Panaitescu aus Jassy*. Conducătorul tezei de doctorat era profesorul Otto Stoll, iar al doilea referent, profesorul Hans Schinz. Cine erau cei doi profesori la care a făcut doctoratul Lucreția Panaitescu?

Otto Stoll (1849–1922), căruia îi dedică autoarea teza de doctorat și a cărui „casă ospitalieră a devenit a doua patrie” a doctorandei (p. VI), era etnolog, lingvist, medicinist. Făcuse cercetări în Guatemala (1878–1883) și succedase la Universitatea din Zürich, în 1884, celebrului etnopsiholog W. Wundt. Cursurile lui aveau ca obiect etnografia generală, etnografia Elveției, etnosociologia, lingvistica, antropologia și geografia. Ordinariatul l-a obținut la geografie, disciplină care includea și etnografia – denumită, în învățământul universitar românesc, geografia umană. Unul dintre obiectivele geografiei era legătura strânsă dintre culturile umane și mediul geografic (http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Stoll. Cf. și Strohl 1924: 128–171). A publicat lucrări valoroase referitoare la etnografia Republicii Guatemala (1884, 1886), la limba indienilor Ixil (1887), la medicina magică și populară în Elveția (1909), mai cunoscute fiind: *Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie* (1894) și *Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie* (1908). Totodată, Stoll a fost unul dintre întemeietorii muzeului de etnologie (*Völkerkunde Museum*) din Zürich, căruia i-a oferit colecția de obiecte realizată în Guatemala, și a fost primul director al lui.

La numai doi ani după ce a fost tipărită teza Lucreției Panaitescu, a apărut la Londra un raport asupra predării geografiei în Elveția și nordul Italiei, raport făcut de Joan Berenice Reynolds și prezentat la Curtea din Wales. Raportul arată că la Zürich, Reynolds a fost însoțită de însuși profesorul Stoll, care a informat-o despre situația predării geografiei la universitate; aflăm că Stoll ținea doar o oră pe săptămână, având ca temă: geografia fizică, coloniile Europei și răspândirea animalelor. Totodată aflăm că numărul studenților care frecventau cursul lui Stoll era de vreo 12. De câțiva ani geografia devenise una dintre specialitățile principale pentru obținerea titlului de doctor și prima studentă care a obținut acest examen a fost Lucreția Panaitescu din Iași, cu teza *The Ethnology of the People of Roumania*. De la Reynolds mai aflăm că, în cantonul Zürich, diploma pentru „școlile superioare” includea numai geografia istorică și că interesul principal al profesorului Stoll era etnologia, el fiind membru al Societății Etnologice din Zürich și director al Muzeului de Etnologie. Aceste informații, pe care le reproduc în notă⁷, sunt deosebit de prețioase, ele venind de la o sursă de primă mână și aducând, cu totul neașteptat, lumină în anii de studii la Zürich ai Lucreției Panaitescu.

Cel de al doilea referent, profesorul Hans Schinz (1858–1941) (http://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Schinz) e cunoscut ca *Forschungsreisender* (în 1882 a participat la călătoria de documentare în Asia Mică, iar în 1884, la cea din Africa de sud-vest. Era totodată un cunoscut botanist, ceea ce i-a adus, în 1895, funcția de director al Grădinii Botanice din Zürich.

Așadar, Lucreția Panaitescu a obținut titlul de *doctor phil. I*, la doi renumiți profesori ai universității züricheze.

6. Despre Etnologia românilor la sfârșitul sec. al XIX-lea/ Zur Ethnologie der heutigen Rumänen

Întrucât teza Lucreției Panaitescu pare să nu figureze în bibliotecile românești consider util s-o prezint în detaliu. Stabilirea gradului ei de originalitate în raport cu publicațiile vremii este o sarcină pe care autorul prezentului articol o lasă în seama celor care se ocupă special de obiceiurile vieții omului.

6.1. Scurtă prezentare istorică și antropologică

Lucrarea descrie sumar perioada preistorică și cea istorică din istoria României, după care face câteva *observații antropologice*, pe baza măsurătorilor făcute de fratele autoarei, maiorul Sc. Panaitescu, la militarii în termen (nu e

---

⁷ Turning now to the other Universities, at Zurich, Professor Stoll lectures for one hour a week on each of the following subjects, Physical Geography, a special continent, the colonies of Europe and the distribution of animals. About a dozen students follow the course. Geography was made one of the chief subjects for the Ph.D. degree a few years ago, and already one student, Lucretia Panaitescu from Jassy, has passed this examination. Her dissertation was on „The Ethnology of the People of Roumania”. In this canton the Diploma for teaching in the „Superior” schools does not include more than historical geography. Professor Stoll's interests are chiefly ethnological. He has aided the Zurich Ethnological Society and took me over the museum belonging to it. (Joan Berenice Reynolds: *The Teaching of Geography in Switzerland and North Italy being The Report presented to the Court of the University of Wales on a Visit to Switzerland and North Italy in 1898, as Gilchrist Travelling Student*. London 1899, p. 23).

precizată originea și nici locația militarilor, dar ar putea fi vorba fie de Iași, fie de București); s-ar părea că aceste măsurători sunt cele dintâi făcute în România de atunci, motiv pentru care prezintă și mai ales prezentau interes din punct de vedere antropologic. Mărimea corpului e primul paragraf al capitolului și cel care ridică unele întrebări, chiar dacă, sau poate tocmai pentru că eșantionul include doar 200 de militari. Înălțimea militarilor de atunci poate mira azi: 23,5% dintre ei erau mici (154–162 cm); mijlocii (163–169 cm) erau 51%; înalți (170–174 cm) erau 21,5%, pe când foarte înalți (175–179 cm) erau doar 4%. O comparație cu cei aflați azi sub arme ar dovedi probabil că aceștia din urmă sunt cu câteva procente mai înalți. Criteriul înălțimii militarilor a contat și la repartizarea pe arme a lor, scrie maiorul Panaitescu, și anume: cei de 154 cm au fost repartizați la infanterie; cei de 158 cm la cavalerie; artileriștii și pontonierii măsurau 165 cm, geniștii 160 cm, iar jandarmii pe cai, 175 cm.

Culoarea ochilor, a părului și a pielii celor 200 de militari scoate în evidență nu mai puțin de 41 de combinații; cel mai proeminent este tipul brunet (oacheș), reprezentat de 164 de indivizi (82%), care au ochi căprui sau verzi, păr șaten sau negru și față albă până la brunet-deschisă. Tipul blond: ochi albaștri, păr blond sau șaten și față albă până la brunet-deschisă e format din 18 indivizi (9%). Celelalte combinații sunt reprezentate de 18 indivizi (9%): ochi albaștri, păr negru, față albă; ochi albaștri-deschiși (*grau*), păr blond, față albă. Autoarea face o comparație cu cercetări referitoare la Galiția, unde această culoare e reprezentată de 30–40% dintre cei examinați. Eșantionul mic nu permite autoarei concluzii ferme cu privire la tipul antropologic românesc⁸.

6.2. Limba română

Spațiul de răspândire a limbii române – scrie L. Panaitescu – este mult mai larg decât cel al granițelor României de la sfârșitul sec. al XIX-lea, la care se adaugă Ardealul, Bucovina, Basarabia, dar și insulele limbii române din Pensinsula Balcanică. Autoarea a renunțat să alcătuiască o hartă a acestor insule, deoarece au făcut-o mai mulți cercetători străini: G. Lejean, E. Reclus și G. Weigand. Româna este o limbă romanică – scrie Panaitescu –, dar faptul că, până la Cuza, românii au scris cu caractere chirilice i-a făcut pe unii cercetători occidentali s-o înscrie între limbile slave. După cum a demonstrat G. Tocilescu, în toponimie, în numele de persoană și în special în numele de plante poate fi constatat un strat preroman. Autorii de dicționare Cihac și Tikin, dar și alții, au cercetat elementele maghiare, grecești și rusești din limba română. Există însă și derivate din vremea veche, ceea ce face din română un obiect atrăgător pentru o cercetare aprofundată. Autoarea expune pe scurt fonologia limbii române, mutațiile consonantice (*lingua* > *limbă*; *aqua* > *apa*; *coxa* > *coapsa*; *sol* > *soare* etc.) și conjugarea, după care face observații generale asupra structurii vocabularului limbii române.

⁸ Mai multe informații antropologice avea să publice doar peste câțiva ani Pittard (Pittard 1903).

6.3. Etnografia poporului român

6.3.1. Portul

Călătorilor vest-europeni pe pământ românesc le sare în ochi forma și bogăția cromatică a îmbrăcăminte de sărbătoare a populației de la țară, care formează portul național, dar nu e vorba despre o uniformă, ci de o anumită libertate în croi, formă, culoare și material. Cel mai clar se distinge populația de la munte de cea de la câmpie. Diferențe pot fi observate și față de populația rurală turcă și bulgară. În schimb, grecii și armenii, care locuiesc la oraș, se îmbracă orășenește.

În cadrul *portului bărbătesc* autoarea menționează acoperirea capului. *Pălăria* din pâslă e un fenomen mai nou: capul se acoperă cu o căciulă de formă cilindrică ori conică din blană de oaie, purtată indiferent de temperatura de afară. Cămașa e din bumbac sau cânepă, împodobită la gât și mâneci cu broderie, e lungă, peste brâu, și e legată cu cingătoare de bumbac, lungă de câțiva metri, de culoare roșie, peste care se poartă deseori o curea de piele. Țării sunt din bumbac și, cel puțin în Moldova, sunt de câțiva metri de lungi, încrețiți pe picior (autoarea trimite la Manolescu 1895: 140, 142 și fig. 84, 87), partea de jos fiind legată cu curelele opincilor; în loc de ciorapi se poartă obiele de cânepă până la glezne; încălțăminte e formată din pantofi sau opinci din piele tăbăcită, legate prin marginea lor de un șnur din păr de cal sau de vacă. În sezonul rece se poartă sumane din stofă de lână sură ori cojoc din piele de oaie, cu lâna în interior; partea exterioară, de regulă albă, e împodobită cu broderie de culoare roșie ori verde.

Portul femeiesc. Femeile nu poartă pălării, ci *tistimel*: o năframă cu fond galben și flori colorate, sau alte năfrâmi, de forme și mărimi diferite, fiecare având denumirea ei. În ultima vreme se poartă totuși și pălării de paie sau de fetru. Femeile poartă cămăși simple, cele de sărbători fiind împodobite cu broderie; peste cămașă se poartă o scurteicuță, iar peste ea, în sezonul rece, se ia o jachetă căptușită cu blană (*cațaveică*) având margini verzi sau de culoare închisă și cu două tăieturi prin care sunt introduse mâinile, spre a fi ferite de frig. Femeile nu poartă Țării, în ciuda iernilor friguroase, dar poartă, ca bărbații, suman. Rochia și fusta sunt două elemente de port ale căror denumiri sunt de origine diferită: *rochie* e un termen german, pe când *fustă* e de origine arabă. Rochia e de culoare închisă, largă, și ajunge până la glezne, având o formă vest-europeană. În unele regiuni există și o rochie strâmtă, formată dintr-o stofă cu linii, înfășurată în jurul corpului, dar, după câte știe autoarea, în Moldova, aceasta e purtată numai de Țigănci. Merită să fie amintită *fota*, care constă dintr-o stofă neagră, prevăzută cu margini colorate, ca două șorturi (în față și în spate), peste o rochie albă, și legată cu un brâu lung, roșu (Manolescu 1895: 208, fig. 139). Femeile și copiii umblă, în mod obișnuit, desculți, dar, la sărbători, ca și în sezonul rece, poartă încălțăminte cu sau fără ciorapi.

Podoabele arată dorința omului de a împerechea utilul cu frumosul, ceea ce se manifestă prin alegerea culorilor și prin broderiile specific românești, ca și prin anume obiecte de podoabă. Lucreția Panaitescu se referă apoi la imaginile de pe columna lui Traian, arătând că nu se poate susține cu certitudine că ceea ce se vede acolo reprezintă costumele naționale ale acelor vremi și, mai departe: cămașa românilor de la sfârșitul sec. al XIX-lea nu poate fi identificată cu cămașa cu două tăieturi pe

părți, legată la brâu, purtată de daci pe columnă, și nici pantalonii dacilor, legați la gleznă și introduși în încălțăminte nu pot fi considerați modelul ȋțarilor. Totuși, în ambele cazuri există o asemănare. În schimb, costumul femeiesc se deosebește mai mult decât cel bărbătesc de acela al dacilor. Panaitescu ia atitudine față de unii autori, care vedeau o continuitate între daci și români, mai ales în domeniul portului. Căci – scrie ea – „so einfach, wie einige ausländische Schriftsteller älterer Zeit, z.B. Kiepert, sie darstellen, liegt die Sache doch nicht” (Kiepert 1878: 334, n. 3). Într-adevăr, H. Kiepert susținuse următoarele: „Die Blutsverwandschaft der heutigen Rumänen oder Wlachen mit ihren dakischen Vorfahren vor zwei Jahrtausenden erhellt aufs schlagendste aus der Gleichförmigkeit ihrer äusseren Erscheinung, nicht nur Gesichtsschnitt und Haarwuchs, sondern selbst unverändert beibehaltene Volkstracht, wie sie die zahlreichen Figuren überwundener dakischen Krieger in den zur Verherrlichung der Siege Trajan's bestimmten Bildwerken (namentlich seiner Säule und seines Triumphbogens zu Rom) uns noch jetzt vor Augen stellen”. Kiepert nu era însă deloc un adversar al românilor. Dimpotrivă, îl combatea pe Rösler, dar poate că Lucreției Panaitescu i se părea că geograful german ignoră elementul latin din componența noastră etnică.

6.3.2. Așezările și casa

Dacă în vechime se construia fără un plan precis, în vremea autoarei existau totuși prevederi legale pentru construcția locuințelor. Hotărâtor pentru o așezare era apropierea de apa de băut, ceea ce face ca așezările să fie stabilite fie pe terasele râurilor, fie în apropierea unor izvoare. Satele nu sunt întărite cu ziduri; la câmpie, casele sunt așezate paralel cu axa drumului, unele cu partea de sud, altele cu cea de nord spre drum. Satele de deal sunt așezate, după forma reliefului, neregulat. Distanța dintre cele două rânduri de case poate fi de 10 m, fântâna fiind așezată în mijlocul drumului. În spatele casei se află deseori grajdul de vite, gunoiul, după care urmează grădina de zarzavat și de pomi. Autoarea renunță la descrierea felului în care sunt construite casele țărănești, deoarece aceasta a fost făcută amănunțit, cu puțină vreme înainte, de către N. Manolescu (1895: 7–75), meționează însă că românii își construiesc casele din materialul cel mai ieftin și mai ușor de procurat, ale săracilor fiind lipite cu lut și balegă pe jos, pe când ale bogaților sunt podite cu scândură. Pereții caselor sunt făcuți din nuiele împletite, întărite cu pământ bătătorit sau din scânduri fixate cu pământ sau chiar ziduri de cărămidă sau piatră. Atât înăuntru, cât și în afară, pereții sunt vopsiți într-un alb orbitor, care se renovează la Crăciun și la Paști. De-a lungul fundamentului e trasă o linie lată, de altă culoare (neagră sau albastră), iar în jurul geamurilor e de asemenea o linie colorată. O casă deosebit de împodobită arată că acolo locuiește o fată de măritat. Ușile și ferestrele sunt orientate spre sud, ușa e simplă și e închisă cu un riglu sau cu zar. Ferestrele, pătrate, sunt întărite pe toate părțile, ca să nu poată fi deschise, iar geamul e așezat într-o ramă în formă de cruce. Acoperișul caselor e făcut din paie sau tulei de porumb, din trestie, șindrilă sau coajă de tei, și se termină într-o coamă subțire. Casele țărănești constau din cel mult două camere despărțite de o tindă, în care e așezat celarul. Prima cameră servește de dormitor pentru întreaga familie, de bucătărie și cameră de locuit, pe când cealaltă e ținută pentru oaspeți, motiv pentru

care jur împrejurul pereților se află un *Schlafgestell*, cu saltele de paie și covoare din lână de oaie, colorată. Cu astfel de covoare, produse ale industriei naționale, sunt împodobiți și pereții, de care sunt fixate și hainele de sărbătoare. În colțurile camerei de oaspeți e pusă zestrea fetei de măritat sau a tinerei neveste.

În sezonul cald, ziua se șade, iar noaptea se doarme pe *prispă*. Pe prispă se află de obicei o găleată cu apă și un pahar, pentru ca trecătorii să-și poată stâmpăra setea. Mobilierul caselor țărănești constă din patul de dormit, scaune și masă. Masa e așezată pe un trepied, jos, în jurul căruia oamenii se așează pe jos, fără a se folosi de scaune. Soba servește la gătit și e făcută din pământ și din piatră, iar într-o adâncitură se află vatra de gătit. Încălzirea se face, după regiuni, cu lemne, paie, trestie, coceni sau balegă uscată.

Uneltele casnice și de bucătărie sunt clasificate de Lucreția Panaitescu astfel: vase de lut (strachină, oale și ulceleușe, bânac, oale de fiert, ulcioare, farfurii plate de lut, solniță, sfeșnic), vase de lemn (doniță, cofă, cofiță, covată, covățică, putineu, căniță, lingură de lemn, lopată, făcăleț) și vase de metal (pirostreu, clește, ceaur).

6.3.3. Hrana

Ca în toate țările greco-ortodoxe, hrana românului se orientează după prescripțiile religioase, adică după posturi și restul calendarului. Mâncarea de post constă din: mămăligă (mâncarea națională a românilor, nu numai a celor din Regatul României, ci și a celor din Transilvania), care înlocuiește pâinea. Urmează fasolea, mazărea, boabe, alimente murate (varza, castraveții), varza dulce și cartofii, toate gătite în diferite forme. De asemenea, urzicile tinere și multe ciuperci. Usturoiul verde și ceapa sunt consumate în stare crudă. Fructele necoapte, fierte, iar cucuruzul necopt, fiert ori fript, și lebenița aduc alternanța în menu. Peștele nu are un rol important în mâncarea de post, cum se întâmplă la alte neamuri.

În afara postului se consumă, pe lângă cele menționate aici, mâncări din carne, înainte de toate de porc, oaie sau vită, ca și păsări de curte. Chiar și cel mai sărac țaran taie porc la Crăciun. Pește (proaspăt ori sărat), raci de râu, melci mari și scoici de râu (acestea din urmă sunt scoase din carapace, carnea lor e prăjită cu pătrunjel și orez și reintroduse în scoică, apoi legate cu ață și prăjite din nou). Foarte importante sunt produsele lactate, înainte de toate brânza de oaie sau de vacă, precum și laptele prins (de oaie sau de vacă). Laptele proaspăt se consumă, de regulă, cu sare și mămăligă. Untul joacă un rol secundar în hrana populară. În general, românii consumă alimente foarte sărate și condimentate și beau apă multă. Printre delicatose se numără plantele de condimentare: prazul, ceapa, usturoiul, ridichile, ardeii, pătrunjelul, leușteanul, hreanul, cimbrul și piperul.

Fumatul e obișnuit de bărbați, dintre femei fumează doar orășencele. E cunoscut și obiceiul de a trage tutun pe nas, preluat probabil de la evrei. Dintre băuturi e menționat rachiul, care se produce, după regiune, din prune, cereale, cartofi sau struguri. În zonele viticole se obișnuiește înlocuirea lui prin must.

6.3.4. Ocupațiile românilor

Principalele ocupații ale românilor sunt agricultura și creșterea vitelor, ceea ce determină nu numai modul lor de viață, ci și psihicul lor. În timp ce agricultura

presupune o populație sedentară, creșterea vitelor, înainte de toate creșterea oilor, presupune un mod de viață seminomad, alternant între munte și câmpie. Cel mai credincios însoțitor al ciobanului e fluierul.

Micile gospodării lucrează pământul după vechiul sistem, aratul cu vechiul plug și căratul grâului cu boi, rareori cu cai sau bivoli. Cea mai importantă cereală este porumbul, denumit *popușoi* în Moldova și *porumb* în Muntenia. Autoarea trimite la „vortreffliche Schilderung, welche Prof. Lehmann vom modernen Rumänien entworfen hat” (Lehmann 1893: 3-61), adăugând că proprietatea pământului este, după legea lui Cuza, din 14 august 1864, în mâini private, cu excepția pământurilor de stat; pământuri exploatare în comun, exploatare comunale și de familie, ca la slavi, nu există în România. Ce rol a jucat agricultura înainte de cucerirea romană și cât era de extinsă nu se poate ști. Sigur este că după colonizarea de către romani, ea a câștigat în extensie și s-a îmbogățit, ceea ce rezultă din faptul că cele mai importante plante cultivate poartă denumiri romane (*măr, păr, cireș, prun, cânepă, in, linte, fasole, trifoi, ceapă, orz, secară, viță de vie*); unele plante sunt demult introduse în România (mazăre, morcov, usturoi, hrean).

Din domeniul industriei casnice reține atenția autoarei: confecționarea uneltelor casnice și de bucătărie din lemn – ocupație bărbătească – și prepararea pânzei din cânepă și in, ca și a covoarelor și păturilor, resp. torsul și țesutul, care sunt ocupații ale fetelor și nevestelor. Dintre produsele industriei textile sunt menționate *șiacul* – o stofă fină din lână maronie, utilizată la confecționarea vestmintelor preoțești, specialitate a călugărițelor –, și *alba*, o stofă albă de lână, groasă, care se fabrică și în Bulgaria și Sârbia, utilizată cu deosebire pentru îmbrăcămintea ciobanilor. Printre instalațiile femeiești se numără râșnița, așezată după ușă, și nu e altceva decât vechea moară romană de casă, cunoscută azi atât în Orient, cât și în sudul Europei.

6.3.5. Credințe și obiceiuri românești

Unele credințe și obiceiuri depind direct de stat și de biserică, motiv pentru care autoarea le neglijează. Cum românii sunt greco-ortodocși apar reprezentări mai vechi, străine creștinismului, așa cum se întâmplă în religia populară a lumii creștine. În capitolul referitor la *Nuntă*, autoarea se sprijină pe monografia Elenei Sevastos (Sevastos 1889), la care face unele completări din cercetările ei personale. Panaitescu reține faptul că în popor se consideră un mare păcat să nu te căsătorești, dar, în lumea satelor, căsătoriile cu persoane de altă etnie (români cu persoane de etnie romă sau chiar cu evrei) sunt deosebit de rare. O limitare reprezintă și căsătoria între cumetri, până la gradul al șaptelea (chiar și căsătoria între frați e considerată un păcat mai mic decât cea între cumetri), ca și între rude până la gradul al treilea; mare păcat e și căsătoria cu o soră de lapte. O fată nu se poate căsători până când surorile ei mai în vârstă nu s-au măritat, după proverbul: *de la vârful începe stogul*. Această situație poate fi evitată prin furatul/ fuga fetei cu iubitul ei, fenomen obișnuit în mai multe sate din Moldova, dar de cele mai multe ori e vorba numai de o fugă aparentă, deoarece atât mirii, cât și părinții fetei consimt la fuga acestora. După o săptămână, mirele vine la părinții fetei, cu doi oameni de seamă sau cu un preot, pentru a-și cere

iertare și a pregăti nunta. De altfel, și dacă nu e vorba de fugă, tânărul trimite ca pețitori pe părinții lui sau pe alții la cei ai fetei, pentru a o cere.

Logodna e o chestiune de familie, fără caracter religios. Ea începe cu o cuvântare a unui bărbat mai în vârstă, care pune cele două inele într-o farfurie cu grâu, sare și bucăți de zahăr și, ca simbol al dragostei, *mentha piperita*. Tinerii caută inelele, iar bărbatul în vârstă le introduce pe degetul inelar, ai cărui nervi, după cum credeau romanii, leagă degetul cu inima; urmează o masă și joc. A doua zi, logodnica începe să croiască, ajutată de o croitoreasă pricepută și de prietene, cămașa de mire și îmbrăcămintea de nuntă a viitoarei soacre. Apoi, logodna e anunțată de preot în biserică.

Cununia are loc duminica, dar pregătirile încep încă de joia, cu câteva ceremonii ciudate și complicate, pe care autoarea le amintește numai pe scurt. Pregătirea pâinii: peste două coveți sunt așezate mai întâi trei site una peste alta. Un băiat pune făina necesară în sita de sus, după care începe cernutul cu sita respectivă, pe când celelalte sunt ținute de trei fete, ai căror părinți trăiesc, una deasupra celeilalte astfel, încât acestea să nu se atingă, căci altfel s-ar produce certuri în gospodărie. Mama miresei ia o mână de făină cernută, și o presară pe capetele mirilor, pentru ca ei să trăiască împreună până când vor avea părul la fel de alb ca făina. Apoi se coc doi colaci, care, în ziua cununiei vor fi ruși, unul pe capul mirelui, celălalt pe al miresei (Lucreția Panaitescu adaugă că în Muntenia e obiceiul ca, la fiecare sărbătorire a zilei de naștere a unui copil să fie ruptă o pâine deasupra capului lui). Vinerea, mirele și prietenii lui se duc în pădure, pentru a aduce lemnele necesare pentru pregătirea mâncării de nuntă, iar sâmbăta devreme, mireasa e luată de prietenele ei, pentru a culege din pădure foi de brebenei, care împodobesc cununa de mireasă și prezic noroc.

În casa mirelui, unde se fac mâncărurile, prietenii lui vin cu lăutari (două viori și o cobză), îl tund și îl bărbieresc în oglinda ținută de sora lui sau de o rudă. Apoi merg cu toții în casa nunului, cu darurile pentru mireasă, de unde acestea sunt trimise, printr-o delegație, la mireasă și sunt oferite de un fecior glumeț; totodată au loc diferite ceremonii și se rostesc poezii ocazionale. Aceștia se întorc și-l invită pe mire în casa miresei, unde, mireasa și oaspeții ei sunt stropiți cu apă neîncepută, cu ajutorul unui mănunchi de busuioc (*ocinum basilicum*), după care se mănâcă și se bea. La masă, mirele șade lângă nun, iar mireasa lângă nună, pe când ceilalți oaspeți se așează după rang și vârstă. Apoi, zestrea miresei e dusă la casa mirelui, unde se pregătește, din fire de aur, podoaba miresei. La sosire, mirele e obligat să-și ridice mireasa de la sol. În Moldova și Dobrogea, când intră în casă, mireasa evită să privească spre sobă, un tabu care se bazează pe diferite opinii populare; în zona Râmnicului se crede că, dacă nu respectă acest tabu, cuvântul nevestei își pierde valoarea în căsnicie; în alte regiuni se crede că privirea spre sobă de către mireasă la intrarea ei în casa mirelui ar putea cauza moartea soacrei. Există și localități în care se consideră, dimpotrivă, că, dacă privește spre sobă, va avea copii frumoși. Apoi zestrea e dusă, cu cântece și jocuri, în casă și, după masa festivă, mireasa e așezată pe un scaun în mijlocul camerei, iar oaspeții stau perechi față în față; nuna măsoară, cu un fir de aur, înălțimea miresei, după care leagă cu fire de aur degetele oaspeților, având mare grijă ca firele să nu se încălcească, pentru că, altfel, mireasa ar fi expusă influențelor dușmănoase ale vrăjitoarelor. De asemenea, are grijă ca nimeni să nu

ascundă vreo bucată din fir, tot pentru a face tânăra pereche imună la vrăji. Uneori se aude câte o femeie, căreia i-a mers rău în viață, explicând: „da, mi s-a furat o bucată din peteală”. După această pregătire, mireasa e împodobită cu aceste bucăți de fir auriu, care îi strălucește pe umeri și are o greutate destul de mare. Apoi începe din nou dansul, care durează toată noaptea. *Peteala* nu poate fi utilizată și la alte femei; ea e dusă spre împodobirea bisericii ori e păstrată ca podoabă pentru sfântul casei.

Cununia are loc duminica. Miresei i se pregătește părul de către nună, vreme în care ea plânge, ca semn că tinerețea ei a luat sfârșit, apoi e luată de mire și de prietenii lui. Când intră mirele în casă, mireasa îi pune flori și fire de aur la pălărie. Înainte de a porni spre biserică se rupe un colac pe capul mirilor și, fiecare oaspete primește o bucată din el. Spre biserică, mireasa și prietenele ei merg cu carul cu boi, mirele și prietenii lui merg călare. Înainte de a porni carul din loc se aruncă o găleată cu apă înaintea lui. Cununia propriu-zisă nu prezintă interes etnologic. Totuși, e de reținut faptul că preotul pune mirilor cununi de flori sau din fire de aur pe cap, ca semn al cununiei, iar noua pereche își alege un sfânt ocrotitor, a cărui zi va fi sărbătorită, pe viitor, în casa lor. La întoarcerea de la biserică, mirii sunt așteptați cu pâine și sare, pentru ca să le meargă bine în viitor. Acesta e un obicei foarte vechi la români. El se practică și la începerea unei guvernări, așa sunt primiți principii și tot așa a fost primit, nu demult – scrie L. Panaitescu –, împăratul Austriei la sosirea pe pământul României. După întoarcerea de la biserică se sărbătorește nunta, cu muzică și dans, principalii actori fiind acum preotul și slujitorii bisericii. Mai demult, nunta dura aproape o săptămână. În fine, trebuie adăugat că nunțile au loc, în mod obișnuit, iarna.

6.3.6. Moartea și înmormântarea

În acest capitol autoarea se sprijină pe lucrarea lui S.Fl. Marian (Marian 1892), dar și pe experiența proprie. Semnele morții sunt: căderea oglinzii sau a icoanelor de pe pereți; dacă se aude cucuveaua, care e numită și „pasărea morților”. Mai puțin cunoscut este faptul că, în toată România, cucul, arătându-se pe o casă ori pe biserică, aduce nenoroc. Boala e considerată ca rezultat al vrăjilor și, pentru a le înlătura efectul, au loc ceremonii, care sunt însoțite de cuvinte. Așa se tratează febra, ca rezultat al deochiului – și o privire obișnuită poate deochia, dacă e prea îndelungată –, care se vindecă cu ajutorul cărbunilor stinși într-un pahar cu apă și cu un descântec. Obiceiurile funebre pot fi clasificate în următoarele grupe:

- a) ceremonii la moarte;
- b) tratarea cadavrului;
- c) înmormântarea și masa de petrecanie.

Toate acestea arată, ca și în alte zone din Europa, un curios amestec preluat din creștinism cu altele, care nu au nimic comun cu creștinismul, ci au crescut dintr-o bază mult mai largă.

a) *Ceremonii la moarte*. Când cineva e pe moarte, i se aprinde o lumânare în mână sau aceasta i se ține la căpătâi, până când și-a dat sufletul. Explicația: pe de o parte, lumânarea ține la distanță spiritele rele, pe de alta, ea ajută ca mortul să aibă lumină pe lumea cealaltă. Războinicilor căzuți în luptă li se iartă păcatele, chiar dacă au murit fără lumânare, dar cine moare acasă fără lumânare în mână nu va zări

lumina pe lumea cealaltă. La fel ucigașii. Perna muribundului trebuie să fie umplută cu fân sau paie amestecate cu flori mirositoare. Perne umplute cu pene, în special cu pene de găină, sunt o prevestire rea.

Mortului i se închid ochii, pentru a nu vedea durerea celor rămași în viață, ceea ce rezultă și dintr-un blestem care se aude des: *Să dea Dumnezeu să n-ai pe nimeni să-ți închidă ochii*. Sunt deschise ușile și ferestrele, iar vasele cu apă trebuie acoperite imediat, pentru ca sufletul mortului să nu se înece. Se consideră că moartea în timpul nopții e mai bună de cât cea de ziua, pentru că, murind ziua, strigătele păsărilor nu-i vor da liniște.

b) *Tratarea cadavrului*. Mai întâi are loc spălarea mortului, fapt care îl spală și de păcate și permite să intre curat în viața lui viitoare. Apa cu care a fost spălat mortul se păstrează până după înmormântare, când se aruncă, iar covata în care a fost scăldat mortul poate fi utilizată din nou. Urmează tăierea unghiilor și așezarea lor pe pieptul mortului, pentru ca Sf. Gavril și Mihail să-și facă din ele trâmbița pentru judecata din urmă. Alții nu taie unghiile aparținătorilor lor, pentru ca ei să poată urca la cer pe scara cerului. Părul se taie mai ales femeilor moarte, copiilor și fetelor li se lasă părul despletit, pe când al femeilor măritate e împletit în coadă. În cazul lehzurilor nu e împletit tot părul, o parte fiind lăsat despletit, pentru ca Dumnezeu s-o recunoască ca atare. Totodată, părul se păstrează ca amintire, fiind frământat în ceară, sau în gaura unui cui care va fi refolosit, sau într-o gaură deasupra ușii, pentru că el aduce noroc casei. Obiectele cu care a fost tratat corpul mortului (pieptenele, paiele, ștergarele și covata) sunt împărțite la săraci; cei care au îngrijit mortul primesc hainele acestuia.

Hainele folosite la îmbrăcarea mortului sunt noi, cele mai multe pregătite de acesta în timpul vieții (cămașă nouă, ciorapi noi, pantofi, iar pentru bărbați, o căciulă neagră de oaie). Când moare o fată fecioară, aceasta e înmormântată ca mireasă, în haine împodobite cu flori, părul despletit și cu inelul de logodnă pe deget, considerându-se că ea e mireasa lui Dumnezeu (*die Braut Gottes*). Sugarilor morți li se lasă cămașa neîncheiată pe piept pentru a putea zbura, deoarece ei devin îngeri. Toate aceste se petrec astfel pentru ca morții să apară curați la judecata din urmă.

Mortului i se pune un ștergar pe piept, pentru ca, în cursul lungii sale călătorii pe lumea cealaltă să-și poată șterge sudoarea. Dacă fața lui e liniștită și mulțumită, e semn că va fi acceptat în paradis, dar dacă fața lui e crispată și tristă, e semn că raiul îi va fi închis. Mortul e așezat pe o bancă, pe o masă sau pe un pat de lemn, cu picioarele spre ușă, de unde și blestemul: *Vedea-te-aș cu picioarele înainte*. Dacă însă ar fi așezat cu capul spre ușă, ar trebui să moară întreaga lui familie. Totodată, mortului îi sunt încrucișate mâinile pe piept și i se pune o cruce sau o iconiță în mână, pentru a ține la distanță forțele rele. Toți vizitatorii trebuie să sărute această cruce sau iconiță. La piept i se pun câteva monede, pentru a-și putea plăti vămile la diferitele opriri. Corpul e acoperit cu o bucată de pânză, pentru a se putea feri de focurile prin care are de trecut sau pentru a-i servi de pod, la trecerea peste ape.

Cadavrul e expus trei zile în casă, înconjurat de lumânări, iar casa e marcată de o cruce de la biserică sau de un prapor așezat sub strașină. În câteva localități din Moldova, la moartea unor tineri se așează în fața casei un brad împodobit cu flori și dulciuri, la vârful căruia fâlfâie un steag negru, care apoi e așezat la mormânt, lângă cruce.

Câtă vreme mortul e expus în casă, toate rudele și cunoscuții îi fac o vizită, aducând mici lumânări, pe care, după ce vizitatorii au sărutat crucea sau iconița de pe pietul mortului, le aprind și le fixează la sicriu. Printre lumânările care ard zi și noapte se află una care e mai mare decât celelalte. Ea se numește *toiag* sau *stat* și e aprinsă numai atunci când se trag clopotele, adică de trei ori pe zi. E aprinsă și în biserică, atâta vreme cât durează prohodul, apoi e dusă acasă. Se crede că, în timpul călătoriei lui, mortul se sprijină în ea și, câtă vreme arde, e iertat de toate păcatele. Această lumânare, dar și tămâie, sunt aprinse și în locul unde a avut loc moartea. Alături se află un ol cu apă sau vin și o pâine, care e mâncată în fiecare seară de către o femeie sau un bărbat, care sunt considerați înlocuitori ai mortului. Această credință se bazează pe ideea că, trei zile după moarte, sufletul omului se află în preajma casei, pentru a-și lua hrană și apă. Apoi, lumânarea cea mare se aprinde pe mormânt. Două nopți, în timp ce mortul se află în casă, acesta nu e lăsat singur, ci rudele și cunoscuții, împreună cu un preot, țin priveghi, timp în care cei prezenți joacă diferite jocuri, într-o cameră alăturată, iar preotul și slujitorii bisericii se roagă la căpătâiul mortului.

c) *Înmormântarea*. Sicriul trebuie să aibă exact lungimea corpului celui mort, căci, dacă e mai lung, va muri curând o rudă a lui. În multe locuri, oamenii își fac sicriul în timpul vieții, pentru a fi pregătit de înmormântare. Autoarea aduce un exemplu dintre cunoscuții ei, aparținând oamenilor culți, care a pus să i se facă un sicriu împodobit cu blănuri, pe care îl păstra în casă.

Înmormântarea are loc a treia zi după deces, dacă aceasta nu e o luni, căci înmormântarea luna atrage după sine moartea unuia dintre cei rămași în viață. Transportul mortului spre cimitir se face încet, cu grijă, fără mișcări bruște, motiv pentru care, în unele sate din Moldova, și vara sicriul e dus cu sania. Din convoi fac parte și bocitoarele. Convoiul se oprește la crucile drumului, la poduri peste ape curgătoare, la fiecare oprire preotul ținând o cuvântare (*Rede*); opririle țin loc de stații în drum spre lumea de dincolo, unde mortul trebuie să dea vamă. Imediat după sicriu se află coliva, un fel de colac de grâu, preparat astfel: grâul curat e fiert în apă și e amestecat cu miere. E o plăcintă rotundă (*flacher, runder Kuchen*) pe o scândură sau într-un castron, e ornată cu rosine, sâmburi de nucă și praf de cafea, în mijloc ele formează o cruce. Coliva, considerată ca iertare de păcate, e împărțită între participanții la înmormântare. Este obiceiul ca o asemenea coptură să fie făcută și la ziua numelui mortului sau la ziua sfântului casei ales de soți, iar după ce a fost sfințită în biserică, e împărțită între cunoscuți. În ea se pune o bucată de lemn de brad, de care sunt atârinate fructe: rosine, smochine, lămâi, portocale, mere; de asemenea sunt puse lumânări de ceară, care sunt înfășurate în ștergare mari; într-un colț al acestora se leagă o monedă; ștergarele cu monede sunt dăruite săracilor, ca pomeni. La opririle convoiului mortuar se dau peste sicriu săracilor sau copiilor asemenea copturi cu ștergare și monede în numele mortului.

Prima predică e ținută în curtea mortului, unde se dau peste sicriu haine ale mortului, păsări de curte, dar mai ales oi – acestea din urmă sunt considerate cele mai nevinovate animale –, toate revenindu-i mortului pe lumea cealaltă. Aceeași funcție o are disponibilitatea românului de a oferi mâncare, apă și alte mici daruri, în numele celui mort. Pe pragul casei, peste care trece convoiul mortuar, la mijlocul

drumului, ca și pe pragul porții de intrare în cimitir se întinde o pânză albă, care simbolizează podurile peste care trece mortul în lumea cealaltă.

Mormântul trebuie să fie exact de lungimea sicriului, din același motiv ca sicriul de lungimea corpului celui mort. El e astfel făcut, încât picioarele mortului să fie orientate spre răsărit. După preot, fiecare participant aruncă o mână de țărână pe sicriu, în mormânt. Groparului i se oferă peste mormânt o găină, o bucată de stofă, coptături (*Gebaeck*), lumânări sau alte lucruri de acest fel, în numele mortului. În cimitir se împarte mălai și țuică săracilor. Întoarcerea de la mormânt se face pe alt drum, dacă se poate, pe unde trece o apă sau se află o fântână, unde participanții își spală mâinile și fața.

Patruzeci de zile după înmormântare se aprinde tămâie pe mormânt și se stropește mormântul cu apă sau vin, crezându-se că în aceste zile sufletul mortului zboară în jurul casei și al mormântului. Mai târziu se plantează pe mormânt pomii preferați ai mortului.

Sinucigașii sunt înmormântați într-un colț al cimitirului sau în locul unde și-au luat viața. Acel loc e considerat a fi necurat, motiv pentru care trecătorii obișnuiesc să arunce, ca semn al disprețului lor, o bucată de lemn, pietre, paie, pănuși sau ce găesc pe drum. Uneori se adună atâta gunoi pe acel loc, încât e nevoie să fie aprins, pentru a-l elibera. Dacă cineva se odihnește sau trece peste locul unde s-a sinucis cineva, faptul aduce nenoroc. Se crede că diavolul, care a luat sufletul sinucigașului, hoinărește pe acolo, pentru a ispiti și pe alții.

Corpul celor uciși sau înecați e căutat cu cea mai mare grijă, pentru a fi înmormântați normal, căci altfel sufletele lor ar bântui ani îndelungați, adică până când corpul e găsit și înmormântat. Mamele bărbaților căzuți în război sunt îngrijorate, de teama că aceștia nu vor fi înmormântați.

Înfrățirea. Dacă într-o familie mor mai mulți copii unul după altul, spre ocrotirea celor rămași în viață se caută un copil de același sex ori de sex diferit, care s-a născut în aceeași lună și care pe viitor va fi considerat frate sau soră de sânge. Ceremonia obișnuită – despre ea zice autoarea că îi este cu totul necunoscută – e descrisă de Marian astfel: când e coborât sicriul în groapă, e coborât, pe sicriu, și frățiorul ori surioara, apoi e scos, e privit în ochi de fratele rămas în viață al mortului, care ține un colac în mână; acesta e rupt în două, apoi, cei doi se sărută și, de acum, contează ca frați. Panaitescu menționează și faptul că uneori se fac și frății de cruce.

După întoarcerea de la înmormântare se face pomană, a cărei ceremonie pregătitoare mai demult era generală, azi se practică doar în câteva regiuni. Aceasta constă din: în ziua înmormântării, la răsăritul soarelui, sunt ucise oi sau berbeci negri, care poartă lumânări aprinse în coarne, după ce au fost orientate spre apus. Tăierea lor are loc în vreme ce preotul rostește o rugăciune, la marginea unei gropi, în care se scurge sângele animalelor. Carnea e utilizată la mâncarea de pomană, capul și pielea sunt dăruite preotului, obicei în legătură cu care se cunoaște expresia: *a dat pielea popii*, adică a murit. Astăzi – scrie Lucreția Panaitescu în 1897 – a dispărut, în cele mai multe ținuturi, ceremonia pentru tăierea animalelor. În cele mai multe zone ale Moldovei se face la 3, 9, 21 și 40 de zile colivă și alte copturi, care sunt duse în biserică, iar la sfârșitul zilei a 40-a se face o pomană mai mică.

Pomenile. În afară de cele menționate aici se fac „Moșii”, în numele morților, care, în Moldova, au loc în diferite zile, mai ales în sâmbăta Rusaliilor. „Moșii” sunt

denumite pomenile care se oferă rudelor, vecinilor și în special copiilor săraci: mâcare și băutură, împreună cu diferite vase (farfurii, castroane, găleți de lemn). Autoarea remarcă și obiceiul din unele ținuturi ale României ca, după înmormântare și pomana mortului, rude ale mortului sau oameni angajați de acestea să ducă apă la vecini sau în casele oamenilor săraci, timp de șase săptămâni, pentru ca, în drumul lui spre rai, mortul să aibă apă spre a-și potoli setea. Același sens îl are și obiceiul general răspândit după care, prin testament, se construiește un pod sau o fântână la drum de țară, pentru ca trecătorii să-și amintească de cel mort.

Doliul. În legătură cu doliul sunt puține lucruri de spus. Nu se obișnuiește purtarea de haine negre ca semn de doliu, dar bărbații de la sate umblă cu capul descoperit, își lasă barbă și nu-și tund părul. Fetele nemăritate și văduvele poartă părul despletit și își leagă capul cu o năframă. Nu se poartă bijuterii o lungă perioadă de timp și, cel puțin un an, aparținătorii mortului nu participă la petreceri. O văduvă nu are voie să se recăsătorească timp de un an, iar văduva unui preot nu se mai căsătorește niciodată.

Obiceiul de a deshuma morții după șapte ani de la înmormântare (copiii după trei, tinerii după cinci ani) era, în trecut, general, azi – scrie Panaitescu – e cunoscut doar în câteva ținuturi ale României. Oasele sunt spălate cu grijă, scăldate în vin, după care sunt împachetate, jos picioarele, deasupra craniul. După ce au fost duse în biserică, se ține o nouă predică funebră și are loc o nouă înmormântare, ca prima oară.

Dacă în decurs de șase săptămâni după moartea cuiva se întâmplă să mai moară cineva din familie, se procedează la deshumarea primului și, dacă e găsit cu fața în jos, se crede că a devenit strigoi: se trece un baston prin inima lui, care e scoasă din piept și, cu ea, e uns fiecare membru al familie, pentru fi ocrotit de spiritele rele și de moarte.

7. Concluzii

Din cele arătate mai sus – scrie Lucreția Panaitescu – rezultă clar că aici au pătruns elementele de bază ale felurilor cercuri culturale, din care o mare parte provin din negura timpurilor. Trebuie precizat că nu toate credințele și obiceiurile cercetate aici s-au păstrat în toată România. Legăturile cu străinătatea au dus și aici la dispariția treptată a unora, care erau larg răspândite odinioară. Ar fi de excepțional interes ca folclorul românesc să fie comparat în detaliu, pe de o parte cu cel al popoarelor slave, iar pe de alta, cu cel al „popoarelor clasice”, pentru ca, eventual, să poată fi stabilită originea diferitelor elemente. Sigur e însă, după cum au arătat specialiști români ca Sevastos ori Marian, că unele dintre credințele și obiceiurile descrise provin din perioada romană. Pe de altă parte, se află, în special în cultul morților, analogii surprinzătoare cu obiceiurile anumitor popoare ural-altaice, de pildă ale ceremișilor, cum rezultă din lucrarea lui Kusnezov (Kusnezov 1897: 41 sqq.), apărută chiar în anul în care Lucreția Panaitescu își susținea teza de doctorat.

8. Apreciere generală a lucrării

Teza de doctorat a Lucreției Panaitescu, publicată în limba germană, în 1897, are mai întâi importanța primatului: e pentru prima oară când un autor român publică o prezentare antropologico-etnologică a românilor într-o limbă de circulație

internațională. Dintre colegii de generație, care au obținut titlul de doctor în țările occidentale, doar L. Șăineanu abordase, înaintea ei, o temă de folclor (*Zilele de împrumut și zilele babei*), dar aceasta trata un subiect mult mai restrâns decât cel cercetat de Lucreția Panaitescu.

Panaitescu utilizează, pe de o parte, literatură străină (Diefenbach, Lejean, Miklosich, Pič, Rösler, Weigand), iar, pe de alta, românească: două lucrări de istorie (Gr.G. Tocilescu: *Dacia înainte de romani*, 1880, și A.D. Xenopol: *Istoria românilor din Dacia traiană*, 1893), la care se adaugă trei autori ai unor lucrări speciale referitoare la cultura populară (N. Manolescu, S.Fl. Marian și Elena Sevastos). Dintre acestea face apel frecvent la Manolescu, utilizează masiv pe Sevastos și se referă de câteva ori la Marian. Dar Lucreția Panaitescu nu s-a limitat la prezentarea lucrărilor acestor autori, ci a adus și informații proprii, nu totdeauna menționate ca atare. Acestea provin din experiența ei de viață – asemenea altor tineri intelectuali români de la sfârșitul sec. al XIX-lea, ea dispunea, de o bogată cultură folclorică –, dar și din cercetarea de teren, întreprinsă în vederea redactării tezei. Căci, după cum mărturisește în prefață, dar fără a ne oferi detalii, Panaitescu a scris lucrarea, parte după observațiile proprii, parte după alte izvoare, aproape exclusiv românești. Unele informații furnizate de autoare, chiar dacă sunt făcute la modul general, reprezintă contribuții valoroase la cunoașterea culturii populare românești.

Așadar, obiectivele tezei sunt atinse: cercetarea antropologică a celor 200 de militari în termen, chiar dacă eșantionul e mic, reprezintă un început; prezentarea culturii populare e făcută conștient și destul de precis, uneori nuanțat, mai ales în ceea ce privește structura și funcția unui rit sau ceremonial; se fac deseori referiri la evoluția fenomenelor de cultură populară în perimetrul României, fapt prin care autoarea dovedește o bună orientare și pregătire în domeniul etnologiei.

Nesatisfăcător rămâne, pentru exigențele de azi, felul în care e înfățișată răspândirea geografică a fenomenelor cercetate – inclusiv a datelor adunate de autoare –, ea renunțând la indicarea localităților din care are informații, și circumscriindu-le deseori expresiei: „unele ținuturi”. Se gândea probabil că scrie pentru lumea de limbă germană, căreia numele localităților nu-i spun nimic. Numai că, prin aceasta, Panaitescu se plasează în urma cercetătorilor români din vremea sa, care începuseră să precizeze aria răspândirii geografice a fenomenelor de cultură orală. Raționamentul ei, regretabil, scade valoarea științifică a lucrării. Dar poate că, pentru vremea de atunci, mai important decât precizările de acest fel era faptul de a oferi cercetătorilor de limbă germană un bun prilej pentru cunoașterea obiectivă, fără excесе romantice ori patriotice, a culturii populare românești în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea.

Nu se poate face azi o afirmație sigură cu privire la măsura în care lucrarea Lucreției Panaitescu a fost cunoscută în literatura etnologică europeană. Pe lângă prezentarea din ziarul „Drapelul” din București, e de reținut faptul că ea a fost recenzată, cum am arătat, în importanta revistă a lui G. Buschan⁹ și că a fost utilizată de scriitorul elvețian Hugo Marti în coferințele pe care acesta le-a ținut în Elveția. Căutând în cataloagele bibliotecilor accesibile în internet se poate vedea că lucrarea

⁹ De altfel, în conferința acestuia *Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart*. Stuttgart [1910] pot fi văzute unele informații care coincid cu cele prezentate de L. Panaitescu.

figurează în cel puțin cinci mari biblioteci din Germania, în două din Franța și în două din Elveția. Teza Lucreției Panaitescu ar merita să fie tradusă în limba română și utilizată în studiile de specialitate, iar numele ei trebuie inclus în *Istoria folcloristicii românești* și în *Dicționarul etnologilor români*.

Köln, februarie 2010

Bibliografie

- Bîrlea 1974: Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București.
- Buschan 1910: G. Buschan, *Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart*, Stuttgart.
- Datcu 2006: Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români. Autori. Publicații periodice. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie*, ediția a III-a, revăzută și mult adăugită, București.
- „Drapelul” 1897: *Lucreția Panaitescu: Din etnologia românilor de azi. Disertațiune inaugurală pentru doctoratul în filozofie*, în „Drapelul” (București), 1, nr. 29 (15 iunie), p. 1.
- Fochi 2002: A. Fochi, *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc, II (1892–1904)*, coordonare și cuvânt înainte de Adrian Fochi, ediție îngrijită și prefață de Iordan Datcu, București.
- Kiepert 1878: Heinrich Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin.
- Kusnezov 1897: S.K. Kusnezow, *Über den Glauben vom Jenseits und dem Totenkultus der Tscheremissen*, în „Internationales Archiv für Ethnographie”, vol. X, Heft II, p. 41 sqq.
- Lehmann 1893: Paul Lehmann, *Das Königreich Rumänien*, în *Länderkunde von Europa*, Herausgegeben unter fachmännische Mitwirkung von Alfred Kirchhoff 2. Teil, 2. Hälfte, Wien, Prag, Leipzig, p. 3–61.
- Manolescu 1895: N. Manolescu, *Igiena țăranului. Locuința, iluminatul și încălzitul ei, îmbrăcămintea, alimentațiunea țăranului în deosebitele epoce ale anului și în deosebitele regiuni ale țării*, București.
- Marian 1892: S.Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București.
- Martin 1898: Dr. Bud. Martin, *Lucretia Panaitescu: Zur Ethnologie der Rumänen. Inaug.-Dissert.* Zürich, în „Centralblatt für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte”, Herausgegeben von Dr. med. et phil. G. Buschan III. Jahrgang (Breslau, 1898), p. 216.
- Panaitescu 1897: Lucreția Panaitescu, *Zur Ethnologie der heutigen Rumänen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde vorgelegt der hohen Philosophischen Fakultät der Unversität Zürich von Lucreția Panaitescu aus Jassy, Altenburg, S.A. Druck von Oskar Bonde [1897]*.
- Pittard 1903: E. Pittard, *Anthropologie de la Roumanie. Contribution à l'étude anthropologique des Roumains du Royaume*, în „Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest”, 7, nr. 1–2.
- Reynolds 1899: Joan Berenice Reynolds, *The Teaching of Geography in Switzerland and North Italy being The Report presented to the Court of the University of Wales on a Visit to Switzerland and North Italy in 1898, as Gilchrist Travelling Student*, London (<http://www.archive.org/details/cu31924029843210>).
- Sevastos 1889: Elena Sevastos, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic-comparativ*, București.
- Stoll 1894: Otto Stoll, *Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie*, Leipzig, Koehler.
- Stoll 1908: Otto Stoll, *Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie*, Leipzig, Veit.

Strohl 1924: Johannes Strohl, *Otto Stoll (1849–1922): Mitglied der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich seit 1875*, în „Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich”, 69, p. 128–171 (din păcate, inaccesibil în momentul de față).
Vrabie 1968: Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română. Evoluție, curente, metode*, București.

Informații obținute cu ajutorul internetului

<http://150.uaic.ro/personalitati/geografie-si-geologie/scarlat-gh-panaitescu/>

<http://scoalaurlatiph.scoli.edu.ro/istoric.php>

http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Stoll.

www.matrikel.uzh/pages.387.htm

http://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Schinz.

http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Stoll.

Lucreția Panaitescu – A Romanian Ethnologist in Zurich 1897

Lucreția Panaitescu was born in Iași (Romania) in 1869. She graduated from high school in Iași and went to Zurich where she graduated from the Faculty of Philosophy of the main university in 1896. In 1897 she earned a doctorate in Philosophy with the thesis *Zur Ethnologie der heutigen Rumänen*. Professor Otto Stoll was her scientific advisor and Professor Hans Schinz a member of the approval committee. Both of them were highly appreciated professors from the University of Zurich: the former was an ethnologist and a linguist while the later was a botanist and also the director of the botanical gardens of Zurich.

No biographical data are to be found for Lucreția Panaitescu after her earning her PhD degree in 1897. Her thesis reveals nevertheless a close relationship with Thereza Strățilescu, a professor from her former high school from Iași, who might have been her professor and her scientific counsellor.

Published in Altenburg in 1897, the thesis (42 p.) focuses on the following major themes: the Romanian language as a Romanic language; ethnography topics such as the Romanian costumes, dwellings, home structures, professions or food; wedding and funeral ceremonies. Moreover, identifying similarities between Romania's case and that of Ural-Altaic cultures, the author insists on the necessity for comparing the Romanian ethnographic data to those of classical or Slavic cultures.

Panaitescu's thesis represents the earliest work on Romanian anthropology and ethnography to be written by a Romanian author in a major language, using both the pre-existing literature and the ethnographic solid knowledge of the author. Its translation into Romanian should be strongly recommended.